

Slovenský literárny historik a kritik PhDr. Július Noge, CSc., by sa 30. 1. 2001 dožil sedemdesiatich rokov. Pri tejto príležitosti redakcia Slovenskej literatúry ponúkla kolegom a priateľom Dr. Nogueho priestor, v ktorom by sa pripomenul profesný i ľudský profil jednej z významných osobností slovenskej literárnej vedy.

Z hosťujúceho kritika triezvo uvažujúci syntetik

MILAN JURČO, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Po predčasnom odchode Jána Poliaka sa práve **Július Noge** najsústavnejšie a zároveň najkomplexnejšie zamýšľal nad otázkami umenia pre deti. Podobne ako jeho iba o dva roky staršieho priateľa a kolegu aj Nogueho zaujímalo takmer všetko, čo sa dialo v oblasti umeleckých druhov a žánrov oslovujúcich dieťa. Na sietnici jeho druhového povedomia sa neustále premietala predstava celku celonárodnej literatúry. Z tohto aspektu sa javí celkom logické, že práve on presvedčivo poukázal na fakt, že to bola téma detstva a jej uvedenie do veľkej literatúry na konci 19. storočia, čo rozhodujúcim spôsobom stimulovalo počiatky procesu umeleckej emancipácie slovenskej literatúry pre deti. Ako hosťujúci recenzent a kritik na stránkach Zlatého mája uverejňoval príspevky o rozprávkovosti a význame folklórnej tradície, o leporele a rozprávke v rozhlase, o vplyve vedeckotechnickej revolúcie na podobu literatúry pre deti... Písal vecne, štylizoval rozvážne a zrozumiteľne, nerobiac si nárok na definitívne riešenie tvorivých a teoretických problémov. Vo východisku sa pridŕžoval historického aspektu a len završoval a akoby mimochodom utrúsil závažný teoretický postreh, ktorý si napriek dobovej poznačenosti natrvalo zachoval svoju presvedčivosť a inšpiratívnosť.

Príležitostne napísané si sám zredigoval a dotvoril do knižky, ktorá je niečím viac než len dokumentom postupnej premeny bystrého kritika na seriózneho syntetika literatúry pre deti. Hneď na počiatku vedel, že musí zápasit' o vlastný uhol pohľadu, ak nechce opakovať iných. Našiel ho v koncepte „**literatúry v literatúre**“. Tej malej v tej veľkej. Nie preto, aby sa v nej sebazáchovne schovávala ako matrioška, ale preto, že sa už stala rovnocennou súčasťou organizmu a napojila sa, síce v menšom okruhu, na spoločný krvný obeh, na spoločné dejinné pulzovanie. Veľkej literatúre venoval svoje veľké opusy (Martin Kukučín – tradicionalista a novátor I., II., 1962, 1975; Slovenská romantická próza, 1969), tej malej, „subsystémovej“ dedikoval knižku **Literatúra v literatúre** (1988). Oba organizmy priam symbolicky prepojil v syntetizujúcom pokuse o reflexiu neuzavretej tvorby Kláry Jarunkovej (1979). V mnohom sa preňho stala literárne osudovou. Jej dielo mu ponúklo jedinečnú príležitosť sledovať, ako všeobecné nevylučuje špecifické, ako vyšší systém nepohlucuje nižší, pretože sa navzájom dopĺňajú a sú jeden druhému na prospech. Ani dejinná iniciatíva nemusí vždy patriť tomu staršiemu a silnejšiemu!

Jarunkovej literárne dielo poskytlo J. Nogemu možnosť zamyslieť sa nad tvorbou pre deti tak z pólu rozprávkovej fantastiky, ako aj z pólu vecnej kognitívnosti. Historik

a teoretik sa prítom nemusia v hodnotových postojoch zhodovať. Ani keď ide o jedno a to isté dielo. Vo funkcii literárneho kritika Noge súhlasil s názorom Jána Poliaka, že Jarunkovej sa v knižke *Deti slnka* (1962) nepodarilo utrafiť špecifické atribúty nového žánru. Poliak bol vo svojom odsudku rezolútnejší: keďže spisovateľka očividne precenila význam beletristických postupov v náučnej próze, vecné poznanie sa dostalo do konfliktu s rozprávkovým protipoznaním. Noge svoju mienku formuloval zmierlivejšie a voči autorke ústretovejšie: jednoducho si nezvolila vhodný zorný uhol, v dôsledku čoho neutráfila typ novo sa formujúceho žánru umelecko-náučnej literatúry, ale zopakovala tradičný typ náučno-popularizujúcej literatúry. Zo stanoviska literárneho historika, nazerajúceho na terén žánrového diania z retrospektívy, Noge dokonca vyzdvihol význam Jarunkovej knižky, pretože bola jedným z prvých signálov vzniku nového žánru, riskantným experimentom v priestore, ktorý sa len nejasne črtal. Z nášho hľadiska je dôležité podčiarknuť, že Noge si uvedomoval nevyhnutnosť žánrovej diferenciácie! Aj v čase knižnej syntézy mal pocit, že ešte stále nie sú jednoznačne vymedzené rozdiely a totožnosti medzi náučno-popularizujúcou spisbou, medzi umelecko-náučnou literatúrou a literatúrou faktu. Bez aspirácie na presnosť či úplnosť svojho súdu vyslovil presvedčenie, že diferenciačným kritériom by mohli byť zjavné rozdiely v miere a váhe funkcie autorského subjektu. Noge vnímal problém tak, že v náučno-popularizačnej literatúre hlavnou témou sú poznatky z istého vedného odboru, zatiaľ čo ľudský humanizujúci faktor je v podstate pasívny: spisovateľ je len sprostredkovateľom, adresát len konzumentom informácie. V skutočnej umelecko-náučnej literatúre, ktorej hlavnou témou je proces získavania vedeckých poznatkov, ľudský subjekt je tvorivo aktívny. Rovnako aj subjekt adresáta musí byť v stálej intelektuálnej aktivite. Preto sa autor nemôže spoliehať len na spôsob podania, ale vždy musí vedieť nájsť aj adekvátny zorný uhol.

Z uvedeného je zjavné, že Nogemu veľmi záležalo na tom, aby sa nová literatúra žánrovo vyhranovala a takpovediac tvorivo sebauvedomovala. Bol presvedčený, že žáner má determinujúci vplyv na obsahové zložky diela. Práve preto mu záležalo na tom, aby teória dokázala uchopiť žáner pokiaľ možno presne, lebo ved' on je najvlastnejšou „**pamäťou literatúry**“, ktorá vo vývinovom procese dokáže zachovať všetko podstatné, na čom možno neskoršie budovať, na čo sa môže ďalší tvorca opierať. Terminologické spory boli pre Nogeho druhotné. V prvom rade ho zaujímal pohyb v žánrovom poli, vedomé úsilie tvorca o maximálnu funkčnosť, za ktorou by mala byť prítomná cieľavedomá koncepcia, sledujúca umeleckú i žánrovú vyhranenosť. K svojej žánrovej svojbytnosti smeruje text umelecko-náučnej literatúry vtedy, keď smeruje „**von z odboru**“ – k človeku a jeho psychike. Až vtedy prestáva byť obyčajnou popularizáciou vedy a stáva sa literatúrou. A hoci sa v rekonštrukcii procesov objavovania ich výsledky krížia s ľudskými osudmi, Noge prízvukuje, že by sa tak **nemalo diať vo vymyslenom príbehu**. Dozaista to už je presah od noetiky a estetiky k poetike žánru.

Noge je prítom stále blízky nielen Poliakovej koncepcii umelecko-náučnej literatúry, ale aj jeho spôsobu uvažovania o nej. Na jednej strane ho to pri interpretácii textov uvoľňovalo a stimulovalo. Na strane druhej v teoretických úvahách aj obmedzovalo. V súlade s Poliakom aj Noge vidí v Zamarovského tvorivej metóde len inšpiráciu „*procesom hľadania vedeckej pravdy*“. Nepokračoval však v rozvíjaní tohto tvrdenia v tom

smere, aby dospel ku konštatovaniu, že aj sám Zamarovský pri sledovaní procesov poznávania musel ovládať procesy analyticko-abstraktného uvažovania a že napokon aj jeho prístup k téme a materiálu musel obsahovať aj atribúty vedeckej metódy analýzy faktu.

Je paradoxné, že najbližšie k pochopeniu podstaty fenoménu literatúry faktu sa J. Noge dostal vtedy, keď si uvedomil, že aj v literatúre pre deti vznikla v procese intencionálnej diferenciacie **osobitná modifikácia literatúry faktu**, oslovujúca kategóriu najmenších čitateľov. Postrehol, že v detskom komunikačnom univerze už v predčitateľskom období existujú „**faktívne žánre**“, ako sú napríklad knižky-hračky s vecným obsahom a prvé detské encyklopédie. Pri zamyslení sa nad textami, ktoré boli ešte len na ceste z vydavateľstva do tlačiarne, Kvarteto N. Tanskej a Pramienok J. Navrátila (J. N.: Umelecko-náučná literatúra pre najmenších. Romboid, 14, 1979, č. 9, s. 34–37), Noge si všimol, že **slovo** samo má v nich okrem informatívnej funkcie aj poetické hodnoty. A že práve ony dokážu inšpirovať dieťa k formulovaniu otázok, stať sa podnetom k jeho vlastnému mysleniu. Pokiaľ ide o texty N. Tanskej, Noge spozoroval, že prostriedky nepriameho pomenovania (personifikáciu, metaforu) nevyužíva vo funkcii vec skonkrétňiť, lež so zámerom doviesť svojho adresáta k pochopeniu obsahu pojmu. Týmto postupom spisovateľka vedome do svojho textu zakomponovala prvok primárnej vedeckosti.

Aj pri analýze Navrátilovho Pramienka Noge eviduje prítomnosť „*kombinácie vedeckých a umeleckých postupov*“: autor sa nedrží tradičného abecedného postupu, ale jednotlivé pojmy zoskupuje do hniezd podľa ich vzájomných vzťahov a súvislostí, takže dieťa ľahko pochopí podstatu pojmov. Potiaľto to bolo presné. No vzápätí akoby sa bol opäť zarazil pred nevyhnutnosťou redefinovať skúmaný žánrový fenomén a naďalej zotrval na tvrdení, že je to žáner, ktorý na sprostredkovanie systému poznatkov, zoradených podľa vedeckých zásad, využíva postupy umeleckej literatúry. Ak pristúpime na tvrdenie, že ide o spôsob podania, v ktorom sa spája „*prvok umeleckého ozvláštnenia s istou systematickosťou odborného výkladu*“ (Romboid, 14, 1979, č. 9, s. 36), opäť nežiaduco oddelíme obsah od formy výpovede.

Keďže Nogemu sa zdalo, že v tomto „podžánri“ umelecko-náučnej literatúry sú estetické hodnoty takmer celkom zanedbateľné, v závere otvorene formuluje otázku, či tento typ knižky pre deti nepatrí skôr do „rezortu“ psychológov, resp. pedagógov. Nesporne zasahuje aj tam, ale literatúra sa ho nemôže vzdať. Najmä literatúra faktu nie, pretože pre jej žánre je **intelektuálny sujet základným poetologickým znakom**. A predpoklady pre schopnosť jeho dešifrovania čitateľ získava už vo fáze, keď si začína osvojovať významy pojmov zároveň so zmyslom pre predstavivosť, emocionalitu a metaforickosť výrazu.

Noge nebol výrazne asertívnym typom, ale zo svojho presvedčenia nerád ustupoval. Zotrval na svojom názore, ale dokázal rešpektovať aj názor iného, ak bol presvedčivo argumentovaný. Problematickosť javu nikdy nezľahčoval, ani ju zdanlivo populárnym štýlom nevulgarizoval. Vlastné názory formuloval tak, aby vyhotil ich kreatívnu stimulativnosť. V styku s umením pre deti vždy ho dojímala obnažená a bezbranná ľudskosť dieťaťa, adresáta prvej gramotnosti. Veľmi mu záležalo na čo najdlhšom udržaní fázy hravého aktívneho detstva v jeho celostnosti a rozmanitosti. Nedokázal sa zbaviť obáv

z civilizačného smerovania k jeho stláčaniu na čo najmenší časový interval. Bez strachu, že ho niekto obviní zo spiatocníctva, vyslovil želanie, aby práve detská kniha dokázala aspoň čiastočne paralyzovať či spomaliť horúčkovitý „**chvat doby**“, aby detský subjekt mal dostatok času na prirodzené dozretie. Pravdaže vedel, že spoločenský vývin nemožno zastaviť. Aj to bol jeden z dôvodov, prečo venoval pozornosť literatúre, ktorá zo svojej funkcie programovo akceleruje kognitívne schopnosti dieťaťa. (J. Noge: VTR a literatúra pre najmenších. Zlatý máj, 24, 1980, č. 7, s. 403.)

Spomienky na Júliusa Nogueho

MICHAL GÁFRIK, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Každý z nás, či sa nám to páči alebo nie, či si to uvedomujeme alebo sa tomu vzpie-rame, je svojím spôsobom účastníkom historického diania, na živote a osude každého sa zrkadlí niečo z dobového ovzdušia, dobovej problematiky, lámania charakterov a podobne. Život každého môže byť teda aj akýmsi kľúčom k objasneniu „nelogickosti“ doby, nepochopiteľných názorových premien a zvrátov v medziľudských vzťahoch. S týmto vedomím pristupujem k spomínaniu na môjho dlhoročného spolužiaka a priateľa, ktorý – žiaľ – nestihol naplniť všetky svoje tvorivé plány. Prosím o prepáčenie, že, viac ako mi je milé, budem hovoriť aj o sebe. Bez spomenutia mojich životných osudov, zmien postojov dlhoročných priateľov a známych a zároveň pomoci ľudí, ktorí ma predtým vôbec nepoznali, nemožno pochopiť všeličo z nedávnej minulosti. V nijakom prípade nechcem byť sudcom, iba relatívne objektívnym zaznamenávateľom faktov a udalostí.

Neviem, či v našich literárnych dejinách sa vyskytol prípad, aby z jednej triedy gymnázia vyšli dvaja študenti, ktorých osudom a profesionálnou náplňou sa stala literatúra, navyše ako predmet literárnovedného výskumu.

S Julom Nogem som sa zoznámil v kvinte lučenského gymnázia na jeseň 1946. Študoval tu už aj v kvarte, ale v jednej triede sme sa stretli až v nasledujúcom školskom roku a zotrvali sme v nej až po maturitu v roku 1950.

Spočiatku naše kontakty boli len formálne. Trvalo istý čas, kým sa nový kolektív, vytvorený z dvoch tried, stmelil, a navyše na môj vkus Noge bol až príliš vzorným študentom. Nebol síce nejakým „bifľošom“, ale prirodzené nadanie spájal so svedomitým prístupom k štúdiu. Neviem, či za tie štyri roky mal niekedy na vysvedčení horšiu známku ako jednotku.

O Nogueho svedomitosti a zároveň ambicióznosti svedčí aj fakt, že sa „neulial“ ani z takého podujatia, na ktoré nemal fyzické predpoklady. Súčasťou akýchsi vtedajších pretekov fyzickej zdatnosti bol aj cezpoľný beh na dlhšiu vzdialenosť. Preteky neboli povinné, ale hoci Noge mal nadváhu, zúčastnil sa aj na tomto behu. Bolo vidieť jeho veľké vôľové úsilie, ale hoci už nevládal, nevzdával sa. Hodný kus pred cieľom som ho preto chytil za ruku (ja som sa behu nezúčastnil) a doslova dotiahol ho do cieľa. Takúto ambicióznosť a pevnú vôľu uplatňoval neskôr aj v literárnohistorickej práci.

Ako svedomitý a vzorný študent Noge sedával vždy vpredu (v druhej lavici), ja naopak, v predposlednej alebo poslednej, kde som i počas vyučovania viac unikal pozor-